

22. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. 1939–1953 / Упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький та ін. — Т. 1. — К., 1995. — 747 с.
23. ЦДАМЛМ України, ф. 661, оп.1, спр. 193. Протоколи засідань секції оперної музики за 1953 год. 15 января — 14 декабря 1953 года.

Сирук Н. М. Идеологическое давление на музыкальную жизнь и композиторов Украины (вторая половина 40-х — начало 50-х годов XX ст.).

На основе изучения архивных материалов, ряда трудов обобщающего характера и статей периодической прессы освещается и анализируется идеологическое давление на музыкальную жизнь и композиторов Украины первого послевоенного десятилетия. Музыкальная жизнь республики приобрела ярко выраженный идеологизированный характер, утвержденная единственным, официальным подходом к оценке художественных явлений.

Syruk N. M. Ideological pressure on musical life and composers of Ukraine (late 1940s — early 1950s).

On the basis of study of archived materials, a number of works of summarizing character and articles of the periodic press, ideological pressure on musical life and composers of Ukraine of the first post-war decade is analyzed. Musical life of the republic got expressive ideological character, asserted by the sole, official approach to the estimation of the artistic phenomena.

І. В. Сушик

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩИХ ТА СЕРЕДНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ВОЛИНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ключові слова: вищі навчальні заклади, середні спеціальні навчальні заклади, освіта, професорсько-викладацький склад, оплата праці, матеріально-технічний стан.

Ключевые слова: вузы, средние специальные учебные заведения, образование, профессорско-преподавательский состав, оплата труда, материально-техническое состояние.

Key words: higher education establishments, specialized secondary schools, education, faculty, salaries, material and technical condition.

Сфера освіти невід’ємна від духовних цінностей народу, а її успішний розвиток — вирішальний чинник економічного та соціального зростання держави. У системі освіти вища школа є

найціннішим скарбом кожного народу, вона — показник освіченості нації. Без всебічного і об'єктивного дослідження історії шкільництва не можна відтворити цілісну історичну картину повоєнних років.

Актуальність даної теми посилюється тим, що в історичній науці ще існують упереджені оцінки багатьох аспектів розвитку вищої школи повоєнного періоду. Це стосується шляхів та темпів відродження шкільної освіти, матеріально-технічного забезпечення, організації навчання та виховання учнів, забезпечення шкіл та вузів освітніми кадрами в умовах партійно-ідеологічного тиску.

До питання повоєнного становлення системи освіти звертались у своїх працях ряд авторів, зокрема О. Завадська, О. Філіппов, М. Грищенко, О. Зубань, К. Присяжнюк [18] та інші, однак вони змушені були беззастережно визнавати лише позитивні сторони розвитку освітньої системи. Окремі аспекти даної проблеми можна знайти в наукових статтях останніх років: Л. Романець [23], О. Янковської [29], дисертаційних дослідженнях В. Кононенка [19], Н. Красножон [20] та інших.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі виявленого та опрацьованого комплексу джерел та наукової літератури дослідити сутність та характер процесів, що відбувалися у сфері освіти у повоєнний період. Зокрема, вивчити діяльність вищих та середніх спеціальних навчальних закладів Волині, показати роль і місце освітньої інтелігенції в суспільно-політичному та культурному житті краю, з'ясувати процес функціонування системи оплати праці працівників освіти, простежити деформаційні явища і багато в чому суперечливі процеси в культурному житті краю.

В період повоєнної відбудови одночасно з відновленням економічного потенціалу реалізовувались заходи щодо організації навчання в різних ланках освіти. Складною проблемою перших післявоєнних років була масова неписьменність сільського і надзвичайно низький рівень грамотності міського населення. З метою виправлення ситуації 4 грудня 1944 р. Раднарком УРСР та Центральний Комітет КП(б)У ухвалили спеціальне рішення «Про заходи по ліквідації неписьменності і малограмотності в західних областях Української РСР», згідно з яким протягом 1944/1945 н. р. треба було навчити 180 тис.

неписьменних і малописьменних [21, с. 248]. На виконання цього рішення обласним відділом народної освіти проведено облік неписьменного і малописьменного населення і розпочате навчання. У Луцьку, зокрема, станом на грудень 1945 р. вже працювало 20 шкіл лікнепу, в яких навчалось понад 360 малописьменних і неписьменних [17, с. 1].

Одночасно з ліквідацією неграмотності серед населення відділи освіти боролися за те, щоб охопити всіх дітей навчанням. Однак станом на 1 січня 1953 р. в області 8484 дитини не ходили до школи. Найгірша ситуація склалась у Ратнівському районі — 1161 чол., Іваничівському — 468 чол., Головнянському — 554 чол., Берестечківському — 405 чол., Локачинському — 443 чол. [4, с. 2]. Незадовільний матеріальний стан більшості родин, особливо на селі, з одного боку, та соціальна й політична спрямованість навчання і виховання, атмосфера репресій, з другого, залишалися головними причинами невідвідування школи багатьма дітьми. Навіть у 1952/53 н. р. у Волинській області саме з цих причин поза школою залишалось 7700 дітей (для порівняння: у Дрогобицькій — 5000, Львівській — 12000) [28, с. 135].

Незважаючи на труднощі, поступово відновлювали роботу вищі й середні спеціальні навчальні заклади. Так, у травні 1946 р. згідно з наказом міністра освіти УРСР відновив роботу Луцький державний учительський інститут. Крім того, на 1 листопада 1947 р. в області працювали 6 середніх спеціальних навчальних закладів, які разом нараховували 17128 студентів та слухачів, з них: Луцький учительський інститут — 272 чол.; Луцьке педагогічне училище — 294 чол.; Луцька фельдшерсько-акушерська школа — 323 чол.; Володимир-Волинське педагогічне училище — 303 чол.; Володимир-Волинський технікум механізації сільського господарства — 196 чол.; Камінь-Каширське педагогічне училище — 233 чол.; Ковельська школа медсестер — 97 чол. Уже за три перших повоєнних роки середні спеціальні навчальні заклади випустили 252 молодих спеціалісти, в тому числі Луцьке педучилище — 105 учителів початкових класів, Володимир-Волинське педучилище — 55 учителів, Камінь-Каширське педучилище — 21 учителя початкових шкіл, Володимир-Волинський технікум механізації сільського господарства — 14 техніків-механіків,

Луцька фельдшерсько-акушерська школа — 57 фельдшерів і акушерок [2, с. 198]. Крім названих вище технікумів та інших навчальних закладів, у 1952/53 н. р. працювали Володимир-Волинське педучилище фізичного виховання, де навчалось 286 чол., та Ківерцівський технікум підготовки культпросвітніх працівників — 145 слухачів [5, с. 7].

Як свідчить аналіз, становлення вищої освіти в досліджуваний період залежало від розв'язання двох основних завдань: зміцнення та розвитку матеріально-технічної бази вузів та формування науково-педагогічних кадрів. Щодо першого завдання, то тут ситуація ускладнювалася тим, що під час окупації майно всіх вузів західних областей було пограбоване і частково вивезене до Німеччини. Великої шкоди заподіяли окупанти і професорсько-викладацькому складу. Однак, незважаючи на труднощі, у 1944/45 н. р. в західних областях діяло 14 вузів, де навчалось 5682 студенти, а у 1945/46 н. р. — 20 вузів, відповідно 11 067 студентів [27, с. 51]. У наступні роки деякі вузи реорганізуються і на середину 1950-х рр. у західному регіоні України налічувалося 21 вуз, де навчалися 56 400 чол. Динаміка зростання кількості студентів у вузах Волині у порівнянні з іншими західними областями була найнижчою. Так, якщо у 1946/47 н. р. в області нараховувалося 125 студентів, для порівняння: у Львівській — 10 584, Чернівецькій — 2777, то у 1955/56 н. р. їх стало 2408 чол., в той час як у згаданих Львівській та Чернівецькій кількість студентів зросла відповідно до 34 458 і 431 чол. [3, с. 103]. Як бачимо, на Волині у цей період було найменше студентства, хоч і намічалися певні зміни в напрямку їх збільшення. Так, станом на 1 вересня 1947 р. в Луцькому учительському інституті на першому і другому курсах разом навчалось 250 чол. З них на історичному факультеті — 50 чол., фізико-математичному — 100 чол. і літературному (російська та українська література) по 50 чол. [6, с. 3]. На вересень 1949 р. контингент студентів дещо збільшився і складав 265 чол. [7, с. 2].

Що стосується викладацького складу, то його поповнення відбулося в основному за рахунок демобілізованих з лав Радянської Армії викладачів та випускників вузів. Добором та розподілом кадрів займалися безпосередньо партійні органи. Так, в західні області в 1944–1945 рр. було направлено 938

наукових працівників, у тому числі 137 професорів та доцентів [25; 4]. На Волині у 1946/47 н. р. всі викладачі вузу, крім одного, були прислані із східних областей. На початку року інститут був не повністю укомплектований педкадрами, зокрема не вистачало викладачів української та загальної літератури, історії, російської мови [8, с. 2]. Станом на 1947/48 н. р. в учительському інституті працювало 9 старших викладачів і 6 асистентів, всього 15 чол. [9, с. 36]. Однак уже в грудні 1953 р. у вузі працювало 59 викладачів, з них професорів і докторів наук — 2, доцентів і кандидатів наук — 11, викладачів і асистентів — 47 чол. [10, с. 31].

Зрозуміло, що поповнення викладацького складу науковими співробітниками із сходу відіграло і свою позитивну роль, оскільки сприяло більш широкому розгортанню наукової роботи та більш якісній підготовці кадрів спеціалістів. Але більшість прибулих не володіла українською мовою або знала її погано. Крім того, переведення кваліфікованих кадрів відбувалося переважно за традиціями того часу — авторитарно, без врахування бажання людей, яких відривали від постійного місця роботи, звичного оточення, родини. А упереджене ставлення до них з боку місцевого населення приводило до плінності кадрів.

Науково-дослідна робота в Луцькому учительському інституті зводилася в основному до підготовки і здачі викладачами кандидатського мінімуму, розробки окремими з них деяких незначних наукових проблем. Крім того, в інституті було організовано 5 наукових студентських гуртків (математичний, історичний, української мови, педагогічний, літературний), в яких брали участь 143 студенти [11, с. 18].

Основною і найбільш масовою формою підготовки працівників науки була аспірантура з відривом і без відриву від виробництва. Станом на 1948 р. 4 викладачі Луцького вузу здали кандидатський мінімум, завершили свої дисертаційні дослідження, 6 ос. готували дисертації і 6 — наукові статті. Крім того, були проведені наукові студентські конференції, на яких заслухано 53 доповіді студентів [12, с. 27].

У звіті про науково-дослідну роботу за 1953 р. говорилося, що інститут підготував I і II том «Наукових записок» (серія фізико-математична). Завершувалася підготовка III тому (серія історико-філософська), готувався IV том педагогічної серії. Крім

того, четверо викладачів працювали над докторськими дисертаціями, двоє відкомандировані в річну аспірантуру при Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП) і двоє склали кандіспити і працювали над дисертаціями [13, с. 1]. Серед наукових працівників вузу станом на 15 вересня 1953 р. був один доктор фізико-математичних наук, 10 кандидатів наук, з них 5 кандидатів історичних наук, 2 кандидати філософських наук, 2 кандидати педагогічних наук, 1 кандидат фізико-математичних наук [14, с. 8–11]. Отже, в досліджуваний період відбувалося не тільки кількісне, а й якісне зростання викладацького складу.

Підвищенням кваліфікації вчителів у повоєнний період займався Волинський обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів. Довгий час він не мав власного приміщення й розміщувався у трьох непристосованих кімнатах Луцького педінституту. З 1948/49 н. р. тут запроваджено єдину систему очно-заочного навчання, якою охоплено 400 учителів 1–4-го класів, 211 вчителів 5–7-го класів. За 5 років змінилися завкабінету мови і літератури — 3, історії — 5, педагогіки — 2, початкових шкіл — 4, біології і хімії — 4 працівники. Штат працівників складався з 16 ос., з яких лише 8 з вищою освітою [15, с. 4–5].

Незважаючи на важкі умови праці, в інституті проводились курси й семінари, вивчався і розповсюджувався кращий досвід роботи вчителів і шкіл, організовувались і проводились «Дні вчителя» і т. ін. Так, з 5 червня по 5 липня 1946 р. в Луцькому, Володимир-Волинському, Камінь-Каширському педучилищах пройшли курси перепідготовки 218 вчителів початкових класів. У 1946/47 н. р. інститутом проведено 42 семінари, на яких було присутніх 882 слухачі [16, с. 7–10].

Важкі умови післявоєнної відбудови негативно позначились на добробуті вчителів загальноосвітніх шкіл та викладачів. Незважаючи на підняття заробітної плати освітян з 1 серпня 1943 р., ситуація не покращилась. Загалом, залежно від фахової категорії вчителя та педагогічного стажу, в Україні вона становила 350–600 крб, причому, вчителі сільської місцевості отримували на 25–75 крб менше, ніж вчителі міст і робітничих селищ. До того ж заробітна плата вчителів істотно відставала від державних цін на промислові товари і продукти харчуван-

ня. Фактичний прейскурант цін на промислову продукцію становив, наприклад: бавовняні штани — 60–70 крб, наручний годинник — 360 крб, радіола — 1000 крб, коверкотовий костюм — до 1500 крб [2, с. 259]. До вересня 1946 р. середня ставка викладача внз складала від 1000 до 1300 крб. З метою покращення соціального становища викладачів у вересні 1946 р. вийшла постанова «Про підвищення окладів і покращення матеріально-побутових умов професорсько-викладацького складу», яка визначалась як «політична турбота партії і уряду в створенні ученим необхідних умов для успішного ведення ними наукової і педагогічної діяльності [24, с. 102].

Заробітна плата професорсько-викладацьких кадрів була диференційованою залежно від наукового ступеня і вченого звання того чи іншого викладача. Наприклад, ставка викладача внз складала 1100 крб, старший викладач отримував 1050 крб, викладач зі стажем педагогічної роботи в ВНЗ більше 10 років — 1350 крб. Децю вищою була зарплата викладачів, які мали наукові ступені і вченні звання. У 1946 р. завідувач кафедри доктор наук, професор отримував заробітну плату 6000 крб, а доцент, кандидат наук, який мав стаж роботи до 5 років, отримував 2500 крб, від 5 до 10 років — 2800 крб, понад 10 років — 3200 крб [26, с. 4].

Згідно з постановою РНК УРСР від 1 квітня 1946 р. була підвищена заробітна плата старшим викладачам і асистентам, які не мали вчених ступенів і звань, та керівництву вишів на 50 %. Також було встановлено пільгове забезпечення професорсько-викладацького складу продовольчими і промисловими товарами [1, с.45]. Потрібно зазначити, що дана система оплати праці працівників вищої школи діяла до кінця 40-х рр. ХХ ст. Лише в 1949 р. відбулися деякі зміни, а саме було встановлено нові посадові оклади науковців, до яких влада включала і весь професорсько-викладацький склад. Так, діючим членам і членам-кореспондентам академій наук було встановлено оклад у розмірі 6000 крб, професорам і докторам наук — 4000 крб, доцентам і особам, які мали вчене звання старшого наукового співробітника або кандидата наук, — 2000 крб, особам, які не мали вченого звання і наукового ступеня, — 1000 крб [22, с.84].

Протягом 1946–1949 рр. заробітна плата зросла у закладах освіти на 6,4 %, охорони здоров'я — на 7,5 %. У 1950 р.

зарплата становила в промисловості 708 крб, будівництві — 656 крб, освіті та культурі — 668 крб на місяць [29, с. 343], але платня професорсько-викладацьких кадрів була вищою, ніж у робітників і вчителів загальноосвітніх шкіл, працівників культури.

Отже, робота з відновлення вищих та середніх спеціальних навчальних закладів Волині у повоєнний період здійснювалась у складних умовах повоєнної розрухи і недостатнього фінансування. Налагодження повноцінного навчання молоді стримувалося дефіцитом кваліфікованих кадрів, оплата праці науково-педагогічних працівників не давала ще належного матеріального забезпечення освітянам краю.

Джерела та література

1. Вища школа Української РСР за 50 років: У 2 част. (1917–1967) рр. — К.: Видавництво Київського університету, 1968. — Ч. 2. — (1945–1967). — 539.
2. Волинь Радянська (1939–1964 рр.). Збірник документів і матеріалів. — Ч. 3. — Львів: Каменяр, 1971. — 347 с.
3. Герегова С. В., Марусик Т. В. Розвиток вищої освіти в західному регіоні України (друга половина 40-х — перша половина 50-х рр. ХХ ст.) // Український історичний журнал. — 1997. — № 3. — С. 101–109.
4. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської області) ф. Р-295, оп. 7, спр. 962., арк. 2.
5. Держархів Волинської області ф. Р-295, оп. 7, спр. 309, арк. 7.
6. Там само, ф. Р-376, оп. 2, спр. 11, арк. 3.
7. Там само, ф. Р-376, оп. 4, спр. 1, арк. 2.
8. Там само, ф. Р-376, оп. 1, спр. 14, арк. 2.
9. Там само, ф. Р-376, оп. 2, спр. 11, арк. 36.
10. Там само, ф. Р-376, оп. 6, спр. 28, арк. 31.
11. Там само, ф. Р-376, оп. 2, спр. 11, арк. 18.
12. Там само, ф. Р-376, оп. 2, спр. 30, арк. 27.
13. Там само, ф. Р-376, оп. 6, спр. 28, арк. 1.
14. Там само, ф. Р-376, оп. 6, спр. 37, арк. 8–11.
15. Там само, ф. Р-402, оп. 2, спр. 11, арк. 4–5.
16. Там само, ф. Р-402, оп. 1, спр. 9, арк. 7–10.
17. 20 шкіл лікнепу // Радянська Волинь. — 1945. — 4 груд. — С. 1.
18. Завадская О. А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959–1968) / Завадская О. А. — Из-во Киевского ун-та, 1968. — 265 с.; Філіппов О. М. Розвиток радянської школи УРСР в період першої післявоєнної п'ятирічки / Філіппов О. М. — К.: Радянська школа,

1957. — 151 с.; Присяжнюк К. Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні /Присяжнюк К. Ф. — К.: Радянська школа, 1966. — 121 с.; Зубань О. К. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952) / Зубань О. К. — Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. — 232 с.; Грищенко М. М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади / Грищенко М. М. — К.: Тов-во для поширення політ. та наук. знань в Українській РСР, 1957. — 132 с.
19. Кононенко В. В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945–1953 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Кононенко В. В. — Вінниця, 2004. — 19 с.
  20. Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр): Автореф. дис. ... ступеня канд. іст. наук / Красножон Н. Г. — К., 2002. — 18 с.
  21. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали/ Ред. кол.: Ю. Ю. Сливка (відп. ред.) та ін. — К.: Наукова думка, 1995. — Том 1. 1939–1953. — 750 с.
  22. Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х — першій половині 50-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.01. — К., 2008. — 265 с.
  23. Романець Л. М. Соціально-побутові умови освітян Вінниччини в 1944–1958 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. XI. Серія: історія: Збірник наукових праць. — Вінниця, 2006. — С. 258–261; Романець Л. М., Романюк І. М. Матеріально-побутові умови праці повоєнного учительства України // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 12. — Рівне: РДГУ, 2008. — С. 72–76.
  24. Синецкий А. Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы / Синецкий А. Я. — М.: Советская наука, 1950. — 185 с.
  25. ЦДАВОВУ. Ф. 4849, оп. 1, спр. 2512, арк. 51.
  26. Там само. Ф.166, оп.15, спр. 5, арк. 95.
  27. Там само. Ф. 4849, оп. 1, спр. 2520, арк. 4.
  28. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 31, спр. 45, арк. 135.
  29. Янковська О. Соціальна політика радянської держави в містах України в 1945–1953 рр. за свідченнями громадян (на матеріалах НКВС-КДБ УРСР) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей. — Вип.9. — К.: Інститут історії України НАН України, 2005. — С.326–324.

Сушик И. В. Деятельность высших и средних специальных учебных заведений Волыни в послевоенный период.

Статья исследует особенности деятельности высших и средних специальных учебных заведений Волыни, что возобновили свою работу в послевоенный период. Уделено внимание формированию и перемещению научно-педагогических кадров края, системе оплаты труда и материального обеспечения профессорско-преподавательского состава.

Sushyk I. V. Activity of higher and secondary special schools of Volyn in the postwar period.

The article explores the features of higher and secondary special schools of Volyn, which resumed their work in the postwar period. Attention is paid to formation and movement of scientific and educational personnel of this land, wage system and the financial support of the faculty.

О. П. Шипотилова

**СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ «ДІТИ УКРАЇНИ» —
ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ
РОБОТИ МИКОЛАЇВСЬКОЇ КРАЙОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ (1990–1995 рр.)**

Ключові слова: Народний Рух України, Миколаївська крайова організація НРУ, рухівці, соціальний проект.

Ключевые слова: Народный Рух Украины, Николаевская крайовая организация НРУ, руховцы, социальный проект.

Key words: Narodny Rukh of Ukraine, Mykolaiivsky regional organization of the NRU, rukhists, social project.

Просвітницько-благодійна діяльність Народного Руху України завжди сприяла підтримці талановитої молоді, оскільки її виховання — це спільний процес як батьків і держави, так і громадсько-політичних організацій. Отже, Миколаївська крайова організація НРУ також не обминула такого напрямку партійної роботи на теренах області. Крайовий Рух стає засновником соціального проекту «Діти України», в рамках якого намагається допомагати виховному процесу, відродженню духовності, поглибленню знань з історії України, знайомству з визначними природними пам'ятками різних регіонів, розширенню фольклорних пізнань, формуванню духовно багатой, національно-свідомої особистості.